

Ճ Շ Դ Ո Ւ Մ Մ Ը ⁽¹⁾

Անոնք որ տեղեակ են Պարսից Սաֆաւեան՝ Հարստութեան վերջին քսանեւէնից տարիներուն պատմութեան՝ 1694 տարիէն սկսեալ մինչեւ 1722, Շահ Սոլէյմանի որդի Շահ Սուլթան Հօսէյնի թաղաւորութեան շրջանին, կրնան վկայել թէ Շահ Թահմասի եւ Շահ Աբբաս Մեծի այս անարժան շառաւիղը, ապիկար, մոլեռանդ կրօնամոլ մարդ մըն էր, ուստի եւ ոխերիմ թշնամի քրիստոնէութեան, ջերմ երկրպագու մ'ըլլալով մոլլաներուն եւ կրօնապետներուն։ Այս վեհապետին անխառնեակ թագաւորութեան օրով, Զուլայեցի Հայք անհնարին տանանքներ կրեցին եւ անլուր հայածանքներու եւ կեղեքմանց ենթարկուեցան։ Այդ միջոցին է — 1703ին — որ տասնեւութ տարեկան Զուլայեցի անմեղ երիտասարդ մը, Գրիգոր անունով, նահատակուեցաւ։ Սպահան քաղաքին մէջ, խուճանին անզուսպ կրօնամոլութեան զոհ երթալով։

Այս բռնաւորին իշխանութեան օրով, Զուլայայիցիներէն մէկ քանի ազնաւոր մարդիկ ստիպուեցան անողոք արբայէն վախճալով կրօնախնդու ըլլալ անդորր կեանք մը իրենց ապահովելու համար։ Այդ ազնաւոր ուրացողներուն մէջ էր Յովհան չիք վարդապետը եւ Աւետ քեալանթարը (Իշխան) Զուլայի, որ Մօհամմադ Հօսէյնի բէգ անունն ստացաւ։

1) Այս շահեկան ճշդումը Պ. Մեսրոպ Սեքեանց Կալիաքայէն մեզի ղրկած է գրաքար հանքերեմով շարադրուած մամակի մը ձեւով։ Մենք յարմար դատեցինք ամբողջ էական մասերը աշխարհաբարի վերածելով հրաշալիքի, որպէս զի մեր բոլոր ընթերցողներու մատչելի ըլլայ այդ գրուածքը։ (Մ. Խ.)

Իսլամութեան այս առաքեալը կը մտածէր Զուլայի բոլոր Հայերը մահմետական դարձնել եւ թերեւ յաջողէր իր զիւային ծրարերն ի կատար ածել եթէ Աֆղանները եկած չըլլային իմնայտակ կործանել երբեմնի փառաւոր զահր Սաֆաւեան, Հարստութեան որ երկրին տրւած էր աշխարհաշէն եւ ժողովրդասէր ինքնակալ մը՝ Շահ Աբբասի նման, որմէ կը դողային մեծագոր Տաճիկները, Ողբէկ Քաթարներն ու կիսաբարբարոս Աֆղանները եւ ուրիշ դրացի ազգեր։

Սպահան մայրաքաղաքին անախորժ օդ՝ տաղակցած, Շահ Սուլթան Հօսէյն ձեռնարկեր էր շինել Նոր Զուլայի քովը նոր քաղաք մը օդասուն, որուն անուն դրած էր Փարսաբաղ։ Եփնէլ տուող արքային հանապաօրեայ սովորութիւնն էր երթալ եւ հսկել նոր քաղաքին շինութեան վրայ, զոր կը ջանար աւարտել։ Այս նոր Փարսաւոր հոն գործող հայ աշխատաւորները կը բռնադատէր փշրուած ապաւկիներով խտնուած ցեխի կոխկոտելու, որպէս զի ստիպուէին Մահմամէտի կրօնը ընդունիլ եւ ատով դերձ մնային հայածանքներէ եւ տանջանքներէ։ Իսկ Հայոցմէ անոնք որ հաստուրաց կը դառնային, մոլլաներուն թելադրութեամբ՝ իրենց ոչ-ուրացող հանգուցեալ ազգականներուն ինչքերը կը պահանջէին ըստ Շարիաթի օրէնքին կը յաջողէին իրենց հաւատքին վրայ հաստատուն մնացողներուն ստացուածքներուն տիրանալ։ Մոլլաներու թելադրութեան համեմատ, թագաւորը հրաման արձակեց որ Հայեր, աշխարհի ըլլալով, պարտաւոր են իրենց հազուադէպ ծոցը հակադրող կողմը բանալ, իրենց կոնակը ձգել հին կապերու մը, իրենց զուլայի դէն պատառատուն գլխարկ

մը, ձի հեծած չերթալ չուկան եւ անձերու ոտ օրերը չմտնել վաճառանոց կամ չուկայ, որ չպղծեն Պարսիկները իրենց թաց գլեխտներով: չճամայուեցաւ դարձեալ որ Հայերը պիտի բաշին մահու պատժին ենթարկուած յանցանորներուն մագիւրը, իրը իրենց ամօթ ու նախատինք, եւ որպէս թէ այսօրն անարդանքը բուսական չըլլար անմեղ ու անպաշտպան Հայերը նուաստացնելու համար, հրամայուեցաւ որ Զուգայեցիք վնասին արբունական հաւերուն կուտին դին:

Թաղաւորին հրամանով, ամէն ամսամուտին՝ մունետիկները քարոզ կը կարդային թէ Հայոցմէ անոնք որ Պարսից կըսէք պիտի ընդունին, արքային շատ մը շնորհներուն պիտի արժանանան, եւ ան կը կատարէր նորահաւադներու ընդունելութիւնը:

Եւ ի՞նչպէս մի առ մի յիշեմ անոնք եւ աննախընթաց հարստահարութիւնները որոնց ենթարկուեցան ինզո՞ Զուգայեցի Հայք բռնակալութեան օրովն այս մոլլայապաշտ արքային, որ իր արժանի պատիժը դտաւ Աֆղաններէն, բայտ Տէրունական անուտու բանին թէ ինչ որ սերմանա, նոյնը կը հնձնէ: Զուգայեցոց «հառաչանաց ձայնը, սրտի հեծութիւնը, ողբոց աղաղակը» մինչեւ երկինք բարձրացաւ եւ Երկինք զրկեց կիսալայրենի Աֆղան մը Մահամուտ անուն, որ դայ եւ Պարսիկ ինքնակային անտանելի բռնակալութեան վերջ գնէ 1722ին, որով ի սպառ վերջացաւ Սաֆաւեանց իշխանութիւնը, դար մը եւ քառորդ անընդհատօրէն տեւելէ յետոյ, սկսեալ Շահ Իմամայէն: Այժմային Հայերուն, այլ Գեաղը կոչուած Զրադաշտական Պարսիկներուն ալ հետ, այս նոր ներքոն, կըրնամոլութենէ՞ դրդուած, ամենայն բռնութեամբ կը վարուէր: Զուգայի քոյր կա գիւղ մը՝ մօտ երկու հարիւր տունով, Զրադաշտական Պարսիկներէ բնակուած, իւր բնակիչներուն անունով կը կոչուէր Գեաղբարս: Շահ Սուլթան Հօսէյն զանոնք բռնէ Մահմուտ կոչելով դարձուց եւ իր անունով Հօսէյնապատ կոչեց այդ գիւղը, որ մինչեւ հիմայ գոյութիւն ունի, բնակիչներն ըլլալով մոլեռանդ մահմետականներ:

Ընթերցողները տեսան վերոյիշեալ պատ-

մական անհրաժեշտ տուեալներէն թէ Շահ Սուլթան Հօսէյն, վերջին ապիկար եւ անարժան շատախոյն երբեմնի աշխարհահալ Սաֆաւեանց, խիստ հայտնաց բռնակալ մըն էր անդրուսպ կըրնամոլութեան մը խորը ստեղծած, մոլլաներու եւ գեղեցիկներու ձեռքը խաղալիք դարձած. եւ սակայն Պ. Արամ Երեմեան, մօտէն տեղեակ չըլլալով այդ վարադ վեհապետի պատմութեան, Ամսիտի 1938ի յուլիս-սեպտեմբերի թիւով հրատարակուած յօդուածին մէջ 1) այդ մոլլայապաշտ արքան կը ներկայացնէ իրը հայասէր, ըսելով թէ ան յաճախ կը հիւրասիրուէր նոր – Զուգայ Սօճա Մարգարէի որեւէ ապարանքին մէջ:

Եթէ զուրանապաշտ արքան երթար ու հիւրասիրուէր անհաւատ քրիստոնէային տունը, Սպահանի ամենագոր եւ միահեծան գեղեցիկ (Շէյխ – օլ – Խայամ) անմիջապէս գահնկէց կ'ընէր դայն՝ մեծ յանդգնութեանն ու գայթակղալի ընթացքին համար, դայն խուարչտին բանտ մը նետել տալով՝ մահապարտներու եւ անհաւատներու պէս, որպէս զի ատիկա իրը օրինակ ծառայէ իր հայասէր կրօնակիցներուն եւ իր հլու հպատակներուն:

Ուստի աւելորդ է բռն թէ արքային հիւրասիրութեան եւ «Մային ամուս պաշտոն մի առաւօտով», ինչպէս կը գրէ յօդուածագիրը, Սօճա Մարգարէի Լիզիդանի տան մէջ պատահած անախորժ գէպքին պատմութիւնը մտացածին է, նոր–Զուգայի նորածնի պատմաբանին վրա երեւակայութեանը ծնունդ: Եւ եթէ, նոյնպէս, ստոյգ ըլլար Սօճա Մարգարէի գեղանի հարսին հետ արքային սիրային յարաբերութեան գէպքը զոր խանդավառ լիպասանը կը պատմէ, Պարսից գեղեցիկը, որ հաւատացեալներուն կեանքին ու մահուան տէրն էր, իսկոյն զիտաւման կը դատապարտէր արքան իր գործած մի յանցանքին ու յոյժ նախատական ու յաւատարմութեան վարձուքին համար:

ՄԵՍՐՈՎԻ ՍԵԹԵԱՆՏ

Կալիքաթ, 6 Հոկտ. 1938

1) Էջեր Նոր–Զուգայի իմն ապարանքի եւ քրիստոնէականութեան պատմութիւնը: